

ՇԱՎԱՐԾ ՆԱՐԴՈՒՆԻ

ՓՈՐՁ ՀԱՄԵՄԱՏՈՒԹՅԱՆ ՀԱՅ ԳՈՂԹԱՆ ԵՐԳԵՐՈՒ ԵՎ ԵՐԲԱՅԱԿԱՆ ԲԱՆԱՍՏԵՂԾՈՒԹՅԱՆ ՄԻՋԵՎ

Երրայերեքի մեջ բանաստեղծություն բառին համագործը բոլորովին տարբեր նշանակություն ունի հեղինակաւ առումեւ, զոր յուրացուցած եմ եվրոպական լեզուները և արդի հայերենը: Ասկից, մեր սխալ հասկացողությունը երրայական բանաստեղծության մասին:

Ապողոմի արվեստը նշանակող բառը հունարենի մեջ կնշանակե *ստեղծել*, մինչ երրայերեքի մեջ՝

ա. բաղդատել, խոսիլ մամություններով.

բ. յօտել, կտրել, տաշել, հղկել:

Այս երկրորդ սահմանումին մասին պիտի խոսիք վերջը, սակայն կուզեի անմիջապես այստեղ դիտել տալ, որ *յօտել, կտրել, տաշել, հղկել*, շատ կհիշեցնեն մեր *քերթել* (և *քերթված*) բառը, (հունարենի մեջ դրամմա = *գրել*՝ կմատնե մագաղաթներու վրա, *քերելով* ու *քերթելով*, մտածումը նշանակելու սովորությունը հիմնորոշում):

Գալով առաջին սահմանումին, ըսել թե երրայերեքի մեջ բանաստեղծություն բառին համագործը կնշանակե բաղդատել, խոսիլ մամություններով, փոքրիկ այլ թանկագին ծանոթություն մըն է, որ, ինձի կթվի թե, բավական է ներկայացնելու երրայական արվեստին ամբողջ նկարագիրը: Հայերեն Աստվածաշունչին մեջ սխալ և շատ գեշ թարգմանված է այդ բառը: Արդարև, ինչ որ *առակ*¹ թարգմանած եմ մերիները (*Գիրք Հոբա, Գլ. ԻԷ, 1, Սաղմ. Գլ. ԽԸ, 5*), պետք էր պարզապես թարգմանվեր *բանաստեղծություն* (բաղդատելով ու մամություններով խոսելու երրայական արվեստը): Նույնպես, ինչ որ *առակարկու* (*Գիրք Թվոց, Գլ. ԻԱ, 27*), թարգմանած եմ, պետք էր թարգմանվեր պարզապես *բանաստեղծ*: Բացք բաբբունի Ջատոկ Բանի թարգմանությունը, և պիտի տեսնեք այդ բաներուն փոխադրությունը՝ կատարված ինչպես դիտել տվի: Արդարև, Հոբի գրքին մեջ, որ ամբողջ բանաստեղծություն մըն է², իմաստ ունի՝ ըսել «...յաւելեալ Յոբայ *յառակի* իւրում»: Կամ ի՞նչ կնշանակե «բացից զառակս օրհնութեան» (*Սաղմ. Գլ. ԽԸ, 5*): Ո՞վ բան կհասկնա «օրհնութեան առակ» բացատրութենէն: Գրաբար Աստվածաշունչը, ծանոթության մը մեջ, նույն բացատրությունը կթարգմանե «բացից քնարաւ զառեղծուածս իմ»: Ավելի գեշ, միթե առեղծվածնե՞ր կնվազեին քնարով, երրայեցի բանաստեղծները*: Մեր պատ-

¹ Երրայեցիները բանաստեղծության զանազան ձևեր ունին, *քինա, մասհալ, միքթամ, շիկալոն, մասքիլ, միզմօր, թեհիլլիմ*, որոնք առանձին կնշանակեն մաս բանաստեղծություն:

² Ծառեր ուզած եմ վերահաստատել Հոբի գրքին ձևը իբրև բանաստեղծություն: Մեր մեջ Թորգոմ արքեպս. Գուշակյան ևս տաղաչափական ձև տված է Հոբի գրքին:

* [Առակը որպես բանաստեղծություն ներկայացնելու հեղինակի այս ճիգերը հիմնագործ եմ, որը մաս հավաստվում է այս բառը գրաբարյան առակին համարժեքով ներկայացնելը դասական մյուս լեզուներով կատարված թարգմանություններում: Պարզապես առակը գրաբարում իմաստային շատ ավելի մեծ ընդգրկում է ունեցել, քան այսօր հայերենում: Նաև անթույլատրելի է գրաբարյան թարգմանության մասին այդպիսի ոճով ար-

վելիներուն աշխարհաբար Աստվածաշունչը ավելի ևս հիմար թարգմանություն մը կկա-
տարն գրելով. «խրթնաբանությունն քնարով պիտի բանամ»: Քնար բառին գոյությունն իսկ
պետք էր ենթադրել տար թե խոսքը երգի կամ բանաստեղծության մասին է, և ոչ թե ա-
ռակի, առեղծվածի, խրթնաբանության: Մանավանդ որ անմիջապես հետո տուն մը, երկու
տուն երգ մը կհիշվի, (Ջատուկ Քան այդ երգերը կթարգմանե բաժնելով հատվածեն): Ուրիշ
օրինակ մը, - կարգ մը սաղմոսներ, որ կկոչվին մասքիլ, գրաբար Աստվածաշունչը թարգ-
մանած է *իմաստություն*, աշխարհաբարը՝ *երգ*: Այս *մասքիլ*ը այնպիսի երգ մը կամ բա-
նաստեղծություն մըն է, որ բանահյուսված է համաձայն եբրայական արվեստին ամենն
մաքուր և ամենն գեղեցկագիտական օրենքներուն, այսինքն բանաստեղծություն մը, որ
լավ տաշված է, լավ կտրված է, լավ հղկված է, և կմատնե բանահյուսողին իմաստությու-
նը այդ արվեստին մեջ:

Այս սխալ թարգմանություններուն պատճառը մախ այն է, որ թարգմանիչները շփոթած
են բանաստեղծության եբրայերեն համազորին բառական իմաստեն: Եվ հետո այն՝ որ
բանաստեղծության մասին բոլորովին տարբեր էր ըմբռնումը, *ինչպես Եբրայեցիներուն,*
նույնպես Հին Արևելքի ժողովուրդներուն, որոնք թաթախված էին ասորաբաբելական
քաղաքակրթության մեջ: Հետևաբար, պատմության մշտնջեն մեջեն լավող երգերն ու բա-
նաստեղծությունները ուսումնասիրելու ժամանակ, պետք է մեկդի մետել հելլենական ու
հռոմեական քաղաքակրթության կշիռներն ու չափերը, և, անցնելով առաջ քան Աթենքի
և Հռոմի աշխարհակալության թվականները, մտնել այն տարբեր աշխարհը, թեև հետո
պարտված ու կործանած, որ ասորաբաբելական աշխարհակալության շրջաններուն,
ժողովուրդներու իրերաթափանցման մույն օրենքներուն տակ, ինչպես կայսերական քա-
ղաքական կաթսաներու մեջ մեկ քաղաքակրթություն և մեկ արվեստ էր շիներ:

2Է՞ որ, ինչպես կանգնե բոլորը, շատ հի՛մ են հայ Գողթան երգերը, հնդկական դիցա-
բանության հետ կապ մը պահելու աստիճան:

Եթե շատ հին են մեր Գողթան երգերու պատառիկները, ապա ուրեմն անոնք հյուսված
են համաձայն այդ հին աշխարհին արվեստի օրենքներուն: Ահա թե ինչո՛ւ Էտուար Տ՝որմ
կանդե թե ինչ որ հատկանիշը կկազմե եբրայական բանաստեղծության, չէր կրնար սե-
փական ըլլալ միայն եբրայեցի ժողովուրդին, այլ հասարակաց և ընդհանրական՝ Բաբելա-
ցիներուն, Ասորեստանցիներուն, Արաբներուն: Ասորական մշակույթին և եբրայական
գրականության հետ մեր խմամության մասին խոսելն առաջ, անհրաժեշտ է ուրեմն ճշտել
եբրայական բանաստեղծության մկարագիրները, որ հատուկ էին մաս Ասիո առաջավոր
ժողովուրդներուն:

տաճակտվել, վկայակոչելով լույս ժամանակակից մի թարգմանություն և մեկնաբանություն:

Չնայած այս ամենին, մպատակահարմար զտանք մեր ամսագրում վերադարձնելու ոչ այնքան հայտ-
նի այս հոդվածը իր լայն ընդգրկում ունեցող բանաստեղծական մի շարք յուրօրինակ զուգահեռների և հայ գրա-
կանության վաղագույն շերտերը վեր հանելու փորձի համար: ԽՄԲ՝ Վ. Դևրիկյան]:

Երրայեցիները բանահյուսության առաջին պայման կհամարեին հիշողության ապահովումը: Բանաստեղծությունը բերան բերան էր, որ կավանդվեր, ուստի հարկ էր միջոց մը գտնել բանահյուսությունը *պահելու դարձ դար*: Որպեսզի երգիչը անսխալ և առանց տող մը մոռնալու կարենար երգել բանաստեղծությունը, օգտագործվեցավ Այբուբենը: Այսպես քանի մը երրայերեն բանաստեղծություններ հյուսված կամ հորինված են այբուբենական կարգով: Բանաստեղծության մեջ ամեն տուն կամ որոշ թիվով տողեր կսկսեին մույնատառ բառով: Չեմ կրնար այստեղ հիշել երրայերեն բնագիրը, ուստի օրինակը կուտամ հայերենով: Ենթադրենք թե երգիչ մը երգեց.

Երկներ երկին եւ երկիր:

Երկրորդ տողը կպարտավորվեր սկսելու Ե տառով կամ *Երկներ* բառով.

Երկներ եւ ծիրանի ծով:

Կամ թե երգիչը երգեց.

Ընդ եղեգան փող՝ ծուխ ելաներ:

Երկրորդ տողը կպարտավորվեր սկսելու Ը տառով կամ *Ընդ* բառով.

Ընդ եղեգան փող՝ բոց ելաներ:

Անշուշտ, դժվար էր միշտ հարգել այս օրենքը: Այս պատճառով, երրայական բանաստեղծության մեջ, քիչ են մնաց կտորները: Հիշենք Սաղմոս ԾԺԸ-ն, ուր, գրաբար Աստվածաշունչին մեջ, գրված է մույն տառով սկսող յուրաքանչյուր տուն մեկը մյուսեն հետո: Երրայերեն Այբուբենը կբաղկանա 22 տառե, այդ սաղմոսն ալ ունի 22 տուն, յուրաքանչյուր տուն՝ 8 տող, ուրեմն ամեն տունի մեջ մույն տառը կրկնված է 8 անգամ: Այբուբենական կարգով գրված է նաև Երեմիայի *Ողբերուն* Դ. գլուխը, ամենը 22 տուն: Նույն *Ողբերուն* Գ. գլուխը ունի 66 տուն, այստեղ յուրաքանչյուր տուն կբաղկանա *եռյակներ* (երեք տողերն ալ մույնատառ սկսած են), և ամեն երեք տուն հաջորդաբար դարձյալ մույնատառ:

Դիտելով որ դժվար է միշտ հարգել այս օրենքը՝ դրված միայն ու միայն հիշողության մեջ պահելու համար բանահյուսական զանձը, երրայեցի բանաստեղծները փորձեցին *կրկնել ոչ թե միայն տառը* որոշ թիվով անդամներու սկիզբը, այլև *կրկնել իմաստը որոշ թիվով անդամներու մեջ*: Այսպես, երբ երգիչը երգեց.

Երկներ երկին եւ երկիր:

կպատրաստվեր երկրորդ անդամին մեջ ալ կրկնել մույն իմաստը.

Երկներ եւ ծիրանի ծով:

Ուրիշ օրինակ մը.

Ընդ եղեգական փող՝ ծուխ ելանէր:

Երկրորդ անգամը կուգար կրկնելու նույն պատկերը, անշուշտ հառաջացնելով գործողությունը.

Ընդ եղեգան փող՝ բոց ելանէր:

Առնենք, հիմա, օրինակ մը երրայական բանաստեղծութենէն.

*Տէր լոյս իմ եւ կեանք իմ, ես յումմէ՞ երկեայց,
Տէր ապաւէն կենաց իմոց, ես յումմէ՞ դողացայց:*

Այստեղ անմիջապէս աչքի կգարնէ *զուգահեռականությունը*: Արդարեւ, երրայական բանաստեղծության գլխավոր հատկանիշներէն մեկն է *զուգահեռական զարգացումը*՝ հուզումն, մտածումն և վերջապէս քերթողական արտահայտություն: Այդ զուգահեռականությունը կնշմարվի ոչ միայն երկանդամ, այլև երբեմն եռանդամ.

*Խաւարեցի օրն այն,
Եւ մի՛ խնդրեցէ զնա Տէր ի վերուստ,
Մի՛ եկեցէ ի վերա նորա լոյս:
Ընկալցի զնա խաւար եւ ստեր մահու,
Եկեցէ ի վերայ նորա մէգ,
Եւ զարհուրեցուցեն զնա որ
մթացուցանեն զտիւ:*

Այս զուգահեռականության մեջ հատկանշականն այն է, որ զուգահեռ անդամները իրարու կհամապատասխանեն ոչ միայն իմաստով, այլև ձայներով: Ահա, օրինակ մը, որ ցույց կուտա թե յուրաքանչյուր անդամի մեջ բառերը դրված են դեմ դիմաց, կարծես իբրև *մտածման արձագանգ*.

*Տեսոն է երկիր լրիւ իւրով,
Աշխարհ եւ ամենայն բնակիչք նորա:
Նա ինքն ի վերա ծովու հիմունս արկ մմա,
Ի վերա գետոց պատրաստեաց զնա:*

Առաջին անդամին մեջ երկիրը կհամապատասխանէ երկրորդին *աշխարհ* բառին, երրորդին մեջ *ծով՝* չորրորդին *գետ* բառին:

Ժիշտ ինչպես մեր *Երկներ երկին* բանաստեղծության մեջ բառերն ու պատկերները իրարու արձագանք կուտան անդամներում մեջ.

*Երկներ երկին եւ երկիր,
Երկներ եւ ծիրանի ծով:*

.....
*Ընդ եղեգան փող՝ ծուխ ելաներ,
Ընդ եղեգան փող՝ բոց ելաներ,*

Ոսկի՞ց կծագի այս զուգահեռականությունը: Ըսինք թե ծագում կառնե հիշողության անհրաժեշտ մեկ խաղեն: Այս երկույթը շատեր կբացատրեն մաս այլ ձևերով: Այսպես, *մտածման արձագանքը, պատկերներու զուգահեռականությունը, խոսքերու կրկնությունը*, ըսեք ինչպես կուգեք, հատուկ է բոլոր մախնական ժողովուրդներում, որոնց իմացականությունը կսիրե գաղափարներու զուգակցությունը: Էտուար Տ'որմ ուշադրությամբ կքննե Ծննդոց գիրքին խմբագրությունը և կմշմարե, որ հեղինակը միշտ զուգորդությամբ կհիշե բույսերը, կենդանիները և գաղափարները, - երկինք և երկիր, լույս և խավար, ցերեկ և գիշեր, ծով և ցամաք, չար և բարի: Հուզումին և մտածման օրորումը կբացատրվի մաս հիշելով, որ, Եբրայեցիներում և Ասորեստանցիներում մեջ, երգիչները սովորություն ունեին գիրենք շրջապատողներում կրկնել տալ իրենց ստեղծագործությունները տող առ տող: Այս ձևով կստեղծվեր կշռույթ մը, որ, արձագանք տալով երգիչը պաշարողներում հոգվույց մեջ, կօրորեր զանոնք: Երևակայեցեք, որ հովիվներ էին երգիչները, - անոնք կկենային ժողովուրդին մեջտեղը, ճիշտ ինչպես իրենց ոչխարներու հոտին կեդրոնը, կերգեին ինչպես տուն կուտար մերշնչումը: Ու ժողովուրդը կմասնակցեր, կրկնելով փոխասացությամբ: Նկատեցեք որ վաչկատուն կամ խաշմարած ժողովուրդներու մոտ տարօրինակ վարժություն մըն է խմբվիլ առաջնորդին շուրջը, պաշարել զայն, կախվիլ անոր շրթներեն: Այս վարժության հետքը կա անպայման սաղմոսասացության ավանդություններում մեջ: Ինչպես օվասիսին մեջ, առվի մը եզերքը, ոչխարի հոտին կեդրոնը կանգնած հովիվ մը, այնպես ալ տաճարին մեջ, երգիչներու դասին կեդրոնը կեցած *մոսհելը* (եբրայերեն կմշմանակե այն, որ կշռույթ և չափ կուտա մերշնչման, պարզ խոսքով՝ բանաստեղծ), կերգե և ժողովուրդը կձայնակցի փոխն ի փոխ: Երգեցողության այս ձևեն ծագում առավ դասե դաս փոխասացությունը. «Եւ երկոքին դասք երգեցողացն կացին ի տանն Աստուծոյ» (*Գիրք Նեեմ. Գլ. ԺԲ. 40*):

Արդ, պահ մը դիտեցեք միանությունը, որ գոյություն ունի փոխին (սաղմոսներու տունները) և զուգահեռ անդամներով բանահյուսության միջև:

Սկիզբները գրեցինք թե եբրայերենի մեջ բանաստեղծություն կմշմանակե *հղկել, յօտել* (ինչպես ծառ մը), *տաշել*: Այս բացատրություններն իսկ կմատնեն, որ Եբրայեցիներում մոտ գոյություն ունեին տաղաչափական մասնավոր օրենքներ, որոնց վրա կձևեին ու

Եւ քղիւնեցէ զաւագան յարմատոյն Յեսսեայ,
 Եւ ելցէ շառաւիղ յարմատոյ անտի,
 Եւ հագիցէ ի վերայ նորա հոգի Աստուծոյ:
 Հոգի իմաստութեան եւ հանճարոյ,
 Հոգի խորհրդոյ եւ զօրութեան,
 Հոգի գիտութեան եւ աստուածապաշտութեան:
 Եւ բուրեցէ երկիւղի Տեառն,
 Ոչ ըստ աչաց դատեցէ,
 Ոչ ըստ խօսից յանդիմանեցէ:

Ի՞նչ կ'հիշեցնէ ձեզի այս բանաստեղծությունը, - *Երկնէր երկի՞րը*: Արդարեւ, մեր այս գեղեցիկ պատառիկն ալ կ'բաժնվի եղյակներու, բանալով մեզն ու զուգահեռական պատկերներու տեսիլք մը:

Եղյակները այնքան լրիվ են և գեղեցիկ, որ Տոքթ. Սմբատ Գաբրիելյան դիտել կուտա թե առաջին տունը կ'ներկայացնէ *երկունքը*, երկրորդը՝ *ծնունդը*, երրորդը՝ *ծնյալը*:

Ոչ մեկ կ'ասկած թե եղյակը շատ ծանոթ ձև մըն էր հայ ժողովրդական բանաստեղծության մեջ: Լեռ կ'կարծէ թե հեթանոսական ավանդություններն մնացած է հետևյալ երգը, գոր կ'երգեին Վասպուրականի մեջ նորապսակ հարսին ու փեսային առջև.

Էգ բարեւ, ա՛յ էգ բարեւ,
 Էգն արեւուն տանք բարեւ,
 Տայ թագաւորին շատ արեւ,
 Վահէ՛, Վահէ՛:
 Էգ բարեւ, ա՛յ էգ բարեւ,
 Էգ արեւուն տանք բարեւ,
 Տայ թագուհւոյն շատ արեւ,
 Վահէ՛, Վահէ՛⁴:

Տոքթ. Գաբրիելյան դիտել կուտա, որ եղյակ մը կ'կազմէ նաև Արտաշեսի երգը.

Ո՛ր տալր ինձ զծովս ծխանի եւ զառաւօտն Նաւասարդի,
 Զվազելն եղանց եւ զվազելն եղջերուաց,
 Մեք փող հարուաք եւ թմբկի հարկանէաք:

Եղյակի ձևն ունի նաև Արտաշեսի անեծքը.

Դու յորս հեծցիս յԱզատ ի վեր ի Մասիս,
 Զքեզ կ'ալցիմ քաջք, տարցիմ յԱզատ ի վեր ի Մասիս,
 Անդ կ'ացցես, եւ զլոյս մի՛ տեսցես:

⁴ Լեռ, Պատմություն Հայոց, էջ 348:

Քանի մը օրինակներ ալ Մկրտիչ Նաղաշենն.

*Թասերըն չիմի,
Կարմրորուկ գիմի,
Ձեզ անուշ լիմի:
Չոր մեզէն համեղ,
Գիմին է զօրեղ,
Դուք անուշ արեք:*

Նաղաշ Հովնաթանեն

*Սեղանըս լի է ծաղիկ,
Այսօր քան ըզվաղըն աղէկ,
Գիմի խմէք, ծիծաղէք:
Տէր ողորմեա՛, Տէր յիշեա՛,
Կարմիր գիմի, սպիտակ շուշայ,
Ուրախ կենամք համաշայ:*

Երկու քառյակ ալ Միքայել Սարկավագեն.

*Արեւելք առաջին,
Եւ արեւմուտք որ է վերջին,
Նստեալ հայիմ դէմ փարչին:
Եւ զանազան ի լի ֆըչին,
Բարեխօսեա՛ մեծ կարասին,
Որ զանազանէ ի գիմին:*

Թե եղյակը անծանոթ չէր թին հայ գրականության, կվկայեն շարականներն ալ: Արդարեւ Բարկեն Կաթողիկոս կգրե թե մեր շարականներուն *պատկերները* կազմված են *ե-րեք* տուններով⁵:

Մյուս կողմն Մ. Արեղյան կհաստատե, որ հայ ժողովրդական երգերը *իրենց հատուկ* եղյակ մը ունին, հետևյալ ձևով.

AAA, BBB, CCC ...

Օրինակ մը.

*Գացի արտը, բռնի լոր,
Աղջիկ տեսայ եայլի ձոր,
Նման էր կարմիր խնձոր:*

⁵ Սիրն, Հուլիս-Օգոստոս. 1927:

Արեւ դիպաւ սարերու,
Կաքաւ թռնաւ քարերում,
Հորիկ կայմէ վեր դարում:

Թե մեր եռյակները բոլորովին տարբեր են այլ ժողովուրդներու եռյակներէն, կհաս-տատովի մակ քննելով ֆրանսիական եռյակները:

Ֆրանսիացիները ունին քանի մը տեսակ եռյակներ, զլիսավորներն են՝

Terza-Rima-Villanelle

Առաջինը, զոր գործածած է Տամթե, հետևյալ ձևն ունի.

ABC,BDB,DED...

Այսինքն, առաջին տունին երկրորդ տողին հետ հանգ կկազմեն հաջորդ տունին առա-ջին և երրորդ տողերը և հաջորդաբար: Երկրորդը, որ շատ չի գործածվիր, կկազմվի առա-ջին տունին առաջին և երրորդ տողերը կրկնելով, փոխն ի փոխ, հաջորդ տուններում եր-րորդ տողին տեղ: Դիտել կուտանք, որ Մ. Արեւոյան եռյակին AAA, BBB ձևը հայկական կհամարի՝ մեկնելով հանգավորման եղանակէն: Այդ չէ, սակայն, ինչ որ հայկական հատ-կանիշ մը կուտա՝ եռյակին, որովհետև հանգը կբացակայի, ինչպես մեր ամտունիներում և հայրեններում, մույնպես մեր բազմաթիվ եռյակներում մեջ: Արդեն հանգը մոր ձև մըն է, հիմերը չունեն, - թեև Մյուլլերը կանդէ թե հոմերական բանաստեղծությունը հանգ կգոր-ծածեր⁶:

*
* *

Այսպես, հիմ հայ տաղաչափության մեջ կենթադրենք երրայական ազդեցություն, - մույնիսկ շարականների մեջ: «Երբ դարեր ու դարեր ժողովուրդ մը գիշեր ցերեկ մույն Ս. Գիրքը կորոնա և սիրտն ու միտքը մույն սաղմոսերգությանց բանաստեղծությամբ կհա-մակվի՝ միթե դժվար է հաստատել անոնց շարականներու բանաստեղծական մույնություն-ը: Նման երրայական բանաստեղծության, մեր շարականները մույն տաղաչափական արվեստով կբանահյուսեն: Չենք ալ գիտեր թե ինչո՞ւ այդպես կըլլան, քանի որ Գողթան երգերու բանահյուսությունը հար և մնան էր երրայականին» (Միհրան Հովհաննիսյան): Ուրեմն, ինչպես մեր մախաքիստոնեական, մույնպես հետքիստոնեական մեր տաղաչա-փական արվեստը կաշակերտեր Երրայեցիների, Պարսիկների, Արաբների, և ոչ թե հունական-լատինական տաղաչափության: Առաջին անգամ, հայ հիմ տաղաչափության մասին խոսելով, Բագրատունի շեղեց այս հարցին քննության ընթացքը և այնուհետև բո-լորը պարծեցան հայկական չափով մը, որ կուգար արևմուտքեն, և ոչ թե արևելքեն: Բագ-րատունի կծիծաղեր, երբ Գր. Մագիստրոս կանդեր.

⁶ L. Mueller, - Métrique grecque et latine, Trad. Française, Paris, 1882.

«Ի Հայրման առաւել քան ի յունականին գտանեմք գտաղաչափական արունեստմ, քանգի թեպետ և Յոյնք գոտամաւորս ստեղծանեն գիտելով գչափն, այլ ոչ կշիռն. քանգի յԱրաքացոց, ի Պարսից և յիսմայելականաց վարժեալ եմք ի չափ եւ ի կշիռ տաղից»:

Արդարև, արաքական տաղաչափության հատկանիշեր պիտի գտնեք մեր շարական-ներուն մեջ, որոնք երբեմն գրված են իբրև *մյուլեաշշաղ*, երբեմն իբրև *մեսնեվի*, *հիմվ*, *մետի*, *դանբեյթ*, և այլն: Վերջապես, շմորհիվ արաքական *ուսուլեղու*. (հիշենք էվաստ, ֆահտե, չենպեր, պերեվչան, րեմել, սեսմա և այլն), «լիմի երգն երաժշտորեն երգելի»: Այդ ուսուլները կմնային մինչև Պապա Համբարձում, որուն աշակերտները, սակայն, լքեցին կարգ մը *ուսուլներ*:

Այո՛, մեր եկեղեցական բանաստեղծությունը ևս պետք է գտնվեր ազդեցության տակ արաքական *Արուզին* (տաղաչափությամ), ինչպես մեր մախաբրիստոնեական արվեստը՝ եբրայեցի մոսիեղներու օրենքներուն: Ի՞նչ հարկ վանկերուն սուղն ու երկարը բացատրել անպայման լատինական ամանակով, չէ՞ որ սեմական արվեստը մեզի ավանդած էր ճեզ-մը և մետաղը:

Գ.

Այս ամենին կհետևի, որ հանգիստություն մը կա մեր հին բանաստեղծության և եբրայական բանաստեղծության միջև: Այս պարագան կենթադրեալ ազդեցություն մը:

Փաստեր այդ ազդեցության.

Ա. - Եբրայական արվեստը, ինչպես հայկականը հարկատու էին, կամ ժառանգորդ մեծ քաղաքակրթության մը, - ասորաբարեղական մշակույթին: «Ժամանակակից արվեստը և գիտություն մույն դարուն մեմն ոգին կկրեն և մույն դարուն մեջ ապրող ազգաց հասարակաց են, այնպես որ բանասիրությունը կրնա հայտարարել թե մեր հին տաղաչափությունը հին ազգաց տաղաչափության հետ միևնույն սկզբանց վրա հիմնված էր»⁷:

Բ. - Մեր եկեղեցական երգեցողությունը, շարականներու ստեղծագործությունը առաջ, կրակյանար եբրայական սաղմոսներն⁸:

Դ. - Եղիշե արքեպս. Դուրյան կըսե, լատին հեղինակի մը վկայության վրա հիմնվելով, թե Հայերը մոտիկ հարաբերություն ունեին Երուսաղեմի հետ⁹:

Ե. - վերջապես, ինչպես ցույց տվինք, մեր հին գրականությունը, ինքն ալ կը կհաստատե թե մեմնության շատ կետեր ունի եբրայականին հետ:

⁷ Միհրան Հովհաննիսեան, Բնական Պատմ. ԺԹ. դարու Դարության, էջ 81:

⁸ Բաբգեն եպս., Հայոց Եկեղեցին Ե դարուն մէջ. էջ 16-21:

⁹ Գ. Մխիթարեանի տեսակցութիւնը Եղիշէ արքեպս. Դուրեանի հետ (Յուսաբեր, 4 օգ. 1927):